

О. О. Городилова

СТРОКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ ТА СПАДКОВА ТРАНСМІСІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИПАДОК НАБУТТЯ СПАДЩИНИ

Безсумнівно, інститут прийняття спадщини являє собою первинний елемент реалізації права на спадкування. Але без однієї з найважливіших гарантій реального здійснення суб'єктивних у даному контексті – спадкових) прав фізичних осіб – передбачених цивільним законодавством термінів захисту цих прав – їх здійснення стає абсолютно неможливим. Ці терміни встановлені законодавцем із таким розрахунком, щоб суб'єкт міг реально скористатися своїм правом для досягнення мети, що допускається законом [1, с. 24].

Актуальність предмета дослідження цієї статті визначається існуванням цілої низки правових доктринальних питань у межах інституту прийняття спадщини, а саме строків прийняття спадщини, які потребують належної уваги та аналізу. Крім того, у статті розглядається явище спадкової трансмісії як особливий випадок набуття спадщини, оскільки в науковій літературі, на жаль, відсутні ґрунтовні роботи з окресленої тематики.

Таким чином, метою даної статі є здійснення всебічного дослідження специфіки строків прийняття спадщини, їх видів, умов та порядку їх подовження; ґрунтовний аналіз інституту спадкової трансмісії; виявлення сутності цього правового явища, характеристик та відмінностей від права представлення та заповідального підприємництва.

За загальним правилом (п. 1 ст. 1270 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, спадщина може бути прийнята протягом 6 місяців з дня її відкриття. У разі відкриття спадщини в день передбачуваної загибелі громадянина спадщина може бути прийнята протягом 6 місяців з дня набуття чинності рішенням суду про оголошення громадянина померлим. Установлений 6-місячний термін для прийняття спадщини є припиняючим (преклюзивним), тобто таким, закінчення якого, на відміну від закінчення терміну позовної давності, спричиняє припинення самого права, а не тільки права на його захист.

На відміну від інших припиняючих термінів, цей термін у разі його пропуску може бути відновлений. Перегляд абсолютної преклюзивності вищезгаданого терміну відбувся в 1942 р., коли Пленум Верховного Суду СРСР прийняв відповідну ухвалу. Спочатку припинення 6-місячного терміну для прийняття спадщини було застосовано виключно в умовах військового часу, проте пізніше дане правило застосовувалося і в мирний час за аналогією [2, с. 135].

Особам, у яких право спадкування виникає тільки внаслідок неприйняття спадщини іншим спадкоємцем, п. 2 ст. 1270 ЦК України надає для прийняття спадщини 3 місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття, на відміну від рішення російського законодавства, де 3-місячний термін відраховується від дня закінчення 6-місячного терміну, протягом якого попередній спадкоємець мав право прийняти спадщину. Ще в 1960 р., тобто до вступу в силу ЦК УРСР 1964 р. Н. Рабинович зазначав, що було б справедливим, щоб для спадкоємців другої та третьої черг, стосовно яких збереглися загальні строки та загальний порядок обчислення цих строків (починаючи з дня відкриття спадщини), був визначений мінімальний термін, упродовж якого вони мали б можливість реалізувати свої спадкові права після того, як для них відкрилася можливість спадкування. За ними має зберегтися право на прийняття спадщини протягом часу, що залишився до закінчення визначеного строку, за умови, що цей строк має бути не меншим, ніж установлена законом кількість місяців (наприклад, три місяців) [3, с. 58].

Установлення термінів для прийняття спадщини необхідне для найшвидшого зняття тимчасової «безхазяйності» спадкового майна, що спричиняє «небажану невизначеність його становища, яка може несприятливо відбитися на захищених правом інтересах інших спадкоємців, а також кредиторів спадкодавця» [2, с. 132].

Термін для прийняття спадщини не відновлюється і не припиняється, але може бути подовжений. Для подовження судом пропущеного терміну прийняття спадщини в п.п. 2, 3 ст. 1272 ЦК України встановлено дві умови:

- письмова згода спадкоємців, які прийняли спадщину;
- поважність причин пропуску терміну для прийняття спадщини.

Слід урахувати, проте, що 6-місячний термін для прийняття спадщини не вважається пропущеним, якщо заява про прийняття спадщини була здана на пошту до закінчення цього терміну, незважаючи на те, що надійшла вона в нотаріальну контору вже після закінчення 6 місяців з дня відкриття спадщини (п. 2 ст. 255 ЦК України).

Поважність причин пропуску терміну оцінює тільки суд. Частіше за все поважними причинами визнаються: тривала та тяжка хвороба, тривале відрадження за кордон тощо.

Необхідно відзначити, що з приводу визначення поважності причин пропуску терміну для прийняття спадщини ніяких спеціальних норм або роз'яснень немає. Таким чином, ураховуючи специфіку обчислення цього терміну (на відміну від терміну позовної давності він обчислюється не з моменту, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права, а з точної дати – дня відкриття спадщини), вважаємо справедливим та юридично обґрунтованим віднести до поважних причин непоінформованість спадкоємця та

його неможливість бути обізнаним про відкриття спадщини (про смерть спадкодавця), або, навпаки, обізнаність, але неможливість у встановленому законом порядку висловити свою волю (тяжка хвороба, безпорадний стан, неписьменність тощо).

Слід урахувати, що, подовжуючи пропущений із поважних причин термін для прийняття спадщини, яка була прийнята іншими спадкоємцями або яка перейшла в порядку відмерлої у власність територіальної громади, суд одночасно розв'язує питання про визнання за позивачем права на частину майна, що йому належить та збереглася в натурі, або на грошові кошти, якщо майно було реалізовано.

Як уже зазначалося вище, крім продовження терміну для прийняття спадщини у зв'язку з поважністю причин його пропуску в судовому порядку, існує також позасудовий (нотаріальний) порядок відновлення пропущеного терміну для прийняття спадщини. Як випливає з п. 2 ст. 1272 ЦК України, спадщина може бути прийнята і після закінчення 6-місячного терміну шляхом подання заяви до нотаріальної контори, якщо решта спадкоємців, що прийняли спадщину дасть на це згоду. Ще А. Рубанов порушував питання про те, якого порядку необхідно дотримуватись, нотаріального чи судового, якщо є лише один спадкоємець, і він пропустив строк для прийняття спадщини [4, с. 24]. На нашу думку, в даній ситуації слід застосувати судовий порядок.

Якщо спадкоємець, який був покинаний до спадкування за заповітом або за законом, помер після відкриття спадщини, не встигнувши прийняти її у встановлений ст. 1270 ЦК України термін, відбувається спадкова трансмісія, або перехід права на прийняття спадщини (ст. 1276 ЦК України).

Логіка законодавця така: спадщина є сукупністю прав та обов'язків спадкодавця на момент його смерті. У той же час прийняття спадщини, як і відмова від неї, є правом спадкоємця. Отже, у разі смерті спадкоємця ці нереалізовані права включаються до його спадщини. Відповідно є дві спадщини після основного (першого) спадкодавця і після спадкоємця, який помер не встиг прийняти спадщину, що відкрилася. Таким чином, до складу другої спадщини входить усе майно (сукупність майнових прав та обов'язків) першого спадкоємця, включаючи і право на прийняття спадщини (право на частку, від цієї спадщини, що належить йому). При переході в порядку спадкування права на прийняття спадщини завжди повинно фігурувати дві особи: 1) спадкоємець спадкодавця, що помер після відкриття спадщини та не встиг її прийняти; і 2) його власний спадкоємець. У юридичній літературі першого прийнято називати трансмітентом, а другого – трансмісаром.

Як абсолютно справедливо вказує Б. Б. Черепакін, спадкоємець, що отримує спадщину за спадковою трансмісією, стає уні-

версальним правонаступником першого та другого спадкодавця. Таким чином, є два спадкових правонаступництва, оскільки перший спадкоємець не отримав спадщини, а його право спадкування перейшло до його спадкоємця [2, с. 128]. Тому, як правильно зазначає В. І. Серебровський, спадкоємці, що закликаються до спадкування в порядку переходу права на спадкування, несуть відповідальність не тільки перед кредиторами спадкодавця, але й перед кредиторами померлого спадкоємця [5, с. 197–198].

Проте, відповідно до розмежування окремого правонаступництва в першій спадщині та окремого правонаступництва в другій спадщині, дії осіб як трансмісарів (спадкоємців у першій спадщині) і дії цих же осіб як спадкоємців (правонаступників у другій спадщині) не поєднуються, мають різну спрямованість і створюють різні правові наслідки [6, с. 311]. Таким чином, відмова трансмісара від першої спадщини не означає автоматичної відмови цієї ж особи як спадкоємця від другої спадщини. Це стосується й актів прийняття спадщини: прийняття першої спадщини трансмісаром не означає автоматичного прийняття другої спадщини, що відкрилася після померлого спадкоємця (трансмітента).

Законом не встановлені винятки, пов'язані з початком терміну прийняття спадщини трансмісарами, а також наслідками пропуску цього терміну (ст. 1272 ЦК України). Термін прийняття спадщини трансмісарами, як й іншими спадкоємцями, починається з дня відкриття спадщини, до якої був покликаний трансмітент. Ураховуючи, що до моменту смерті трансмітента термін прийняття спадщини міг бути майже вичерпаним, законодавець передбачив правило про продовження терміну для прийняття спадщини трансмісарами, зберігаючи дію правила, встановленого ст. 1270 ЦК України: якщо частина терміну, встановленого для прийняття спадщини, що залишилася після смерті спадкоємця (трансмітента), становить менше трьох місяців, термін продовжується до трьох місяців.

Таким чином, ст. 1276 ЦК України встановлює самостійний інститут спадкового права – перехід у порядку спадкування нездійсненого права на спадщину, зміст якого полягає в тому, що після смерті покликаного спадкоємця спадщину може прийняти інша особа не за власним правом, а на підставі права покликаного спадкоємця, причому не через своє відношення до спадкодавця, а на підставі свого відношення до покликаного спадкоємця.

Спадкова трансмісія, посідаючи окреме місце в системі набуття спадщини, не перетинається з прийняттям спадщини за правом представлення, а також за правом підпризначення спадкоємця. Відмінності спадкової трансмісії від спадкування за правом представлення (ст. 1266 ЦК України) полягають у тому, що:

по-перше, порядок спадкування за правом представлення починає діяти, якщо спадкоємець помер до, а не після відкриття

спадщини, на чому заснована трансмісія. Таким чином, у першому випадку спадкоємець, що є «представленим», не міг бути покликаний до спадкування внаслідок його смерті до відкриття спадщини, а в другому випадку спадкоємець був покликаний до спадкування, у нього виникло право спадкувати, але він не встиг його здійснити внаслідок смерті до закінчення терміну для прийняття спадщини;

по-друге, порядок спадкування за правом представлення відкриває можливість прийняття спадщини лише для нащадків померлого спадкоємця (наприклад, онуків, племінників тощо). Що ж до спадкової трансмісії, це право на прийняття спадщини переходить до будь-яких спадкоємців померлого спадкоємця (трансмітента), які закликаються до спадщини, що відкрилася після померлого спадкоємця;

по-третє, порядок спадкування за правом представлення діє виключно в рамках спадкування за законом, тоді як порядок спадкування через трансмісію діє незалежно від підстав спадкування як при спадкуванні за заповітом, так і при спадкуванні за законом.

Відмінності спадкової трансмісії від спадкування при підпризначенні спадкоємця за заповітом (ст. 1244 ЦК України) зводяться до того, що підставою спадкової трансмісії є факт смерті спадкоємця лише після відкриття спадщини, але до прийняття ним спадщини у встановлений термін. Підпризначення спадкоємця може бути передбачено заповідачем для різних випадків відпадання основного призначеного спадкоємця (причому смерть останнього після відкриття спадщини може бути тільки одним із них), але до прийняття ним спадщини у встановлений термін.

Продовжуючи аналіз співвідношення в законодавстві спадкової трансмісії та підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК України), цікаво проаналізувати таку ситуацію: громадянка А. заповіла все своє майно єдиній дочці, а в разі її смерті або відмови від спадщини спадкоємцем після себе призначила свою рідну сестру. Після відкриття спадщини дочка померла, не встигнувши її прийняти. Із проханням видати свідоцтво про право на спадщину до нотаріальної контори звернулися сестра спадкодавця та чоловік її дочки.

На нашу думку, ця правова колізія повинна бути розв'язана на користь трансмісії, оскільки підпризначення спадкоємця робиться заповідачем на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини, не прийме її або відмовиться від її прийняття чи буде усунений від права на спадкування (ст. 1244 ЦК України). Таким чином, підпризначений спадкоємець – це спадкоємець під відкладальною умовою. У даній же ситуації спадкоємиця померла після відкриття спадщини, отже, умова, за наявності якої підпризначений спадкоємець може претендувати

на придбання спадщини, відсутня. Протилежної точки зору дотримувалися В. І. Серебровський [5, с. 191–197] і Н. А. Райгородський [7, с. 88].

За загальним правилом, право померлого спадкоємця на прийняття спадщини переходить до його спадкоємців за законом. Якщо ж спадкоємець, що не встиг прийняти спадщину, заповів кому-небудь усе майно, що йому належало, право на прийняття спадщини після первинного спадкодавця переходить до його спадкоємців за заповітом.

Слід мати на увазі, що право померлого спадкоємця на прийняття обов'язкової частки в порядку спадкової трансмісії не переходить і припиняється з його смертю (ч. 2 п. 1 ст. 1276 ЦК України). Це обмеження трансмісії обумовлене специфічним призначенням обов'язкової частки спадщини, пов'язаним із забезпеченням необхідного спадкоємця за рахунок спадщини незалежно від заповіту, і специфічним суб'єктом права на обов'язкову частку. За відсутності спадкоємця, що має право на матеріальне забезпечення за рахунок спадщини у формі обов'язкової частки, усувається обмеження свободи заповіту. Право на обов'язкову частку не може перейти до інших осіб, які не володіють особистим правом вимагати забезпечення із заповіданого майна спадкодавця у формі обов'язкової частки.

Список літератури: 1. Єйдинова С. Б. Наследование по закону и по завещанию. – М., 1985. 2. Черепакин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. – М., 1962. 3. Рабинович. Н. Спорные вопросы наследственного права // Советская юстиция. – 1960. – №6. 4. Рубанов А. Право наследования. – М., 1978. 5. Серебровский В. И. Советское наследственное право. – М., 1958. 6. Ануфриева Л. П. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Часть третья (постатейный). Волтерс Клувер. – 2004. 7. Райгородский Н. А. // Социалистическая законность. – 1954. – №6.

Надійшла до редколегії 11.11.08

С. С. Мирза

ІСТОТНІ УМОВИ ТА ФОРМА ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ З УПРАВЛІННЯ БАГАТОКВАРТИРНИМ БУДИНКОМ

В науці цивільного права існує думка про те, що умова договору – це вольова модель поведінки сторін після того, як даний договір набуває чинності. Так, О. О. Красавчиков вважає, що коли мова йде про умови договору забувають насамперед про договір як волевиявлення, перераховуючи: предмет, ціну, строк та інше [1, с. 173]. Автор також зазначав, що ні предмет, ні ціна, ні строк, ні тим паче тара та упаковка, як форми розрахунків так і юридичні підстави відповідальності сторін не входять до складу волевиявлення сторін.

Ми погоджуємося із цією думкою і вважаємо, що договірні умови фіксують у своєму змісті досягнення сторонами згоди, їх взаємне рішення з усіх важливих питань становлення правового